"Забрало небо у землі радість її, остудило ласки на ній. І тому така убога й знівечена вона, і таке безмірно прекрасне холодне небо. Стогне обкрадена земля, з тугою благає в неба повернути їй радість, а воно байдуже й холодне, тільки інколи спустить пучки сяйва, поласкає шовковими тканинами блакиті. І заграє тоді великою втіхою земля, і в п’яних танках творить буйне соковито-радісне життя.

А люди і сієї маленької радості не помічають. Ходять і топчуть її. Десь в глибоких нетрях їхніх душ зостались ще далекі смутні спомини про первісні свята землі, про ті часи, коли небо й земля бреніли одною музикою блакиті і в потоках її купалися душі людські. Заступили небо темні смуги безнадійної розпуки, і з глибоким болем шукає люд минулих первісних часів. Ходить очуманілий, снує тканини свого життя, темні й непривітливі, і з тугою тривожною бренять душі його, сподіваючись ласки від неба. А життя люду — бруд і сміття, і там, де пройшов він, зосталися довгі могили скорбот і злиднів.

І тільки ти, земле, як змучена мати, любиш творіння свої, усіх рівно, за всіх дбаєш та клопочешся.

І там, де не пройшли ще люди, зберегла ти виплакані в неба ласки і хорониш їх, як найцінніші подарунки. Тим ти чарівна й прекрасна степами й водами, лісами й травами, квітами й фарбами — і ласки твої тепліші від ласок неба, бо ті байдужі й далекі, а твої теплі й рідні, в змученім серці зношені, глибокими сльозами виплакані. Нетрі людські вабиш ними до себе. І благословенні ті, хто спізнають сі ласки, хто вчуває їх, і в безконечній розпуці проходять ті, хто розтоптав їх".

Плутаються думки в пана Стася і біжать, біжать, чіпляючись одна за одну — то глибоко-болісні, то екстазно-радісні.

Безмежні простори розкрились в душі, і стільки в неї свого сяйва, і така глибінь своїх скорбот. Голоси якісь сміються й шепочуть свої чари,

ніжні й теплі, і в солодкім лоскоті радіє серце. І тоді здається, що життя безмірно прекрасне, що всі скорботи і всі болі — се омана, що їх нема зовсім. І все те, що породило тугу, що прибило життя — се тимчасове, тлінна форма життя. І нема чого побиватись за нею, бо одійде вона, ся форма життя, тлінна і вмираюча, а зостануться за нею безмежні простори віковічного, і знайде в них дух людський свої радості.

І тоді в радіснім сяйві впліталися в душу тихі шелести лісу, мрійні шуми верхів'я віт, і здавалось, співають вони якусь теплу й чарівну казку дитячих часів. І хотілось найширше розкрити груди, щоб вливалась та пісня в глибини їхні, заспокоїла б постійно палаючі болі.

А одкривалися болі, піднімалися голоси їхні, і тоді ставало ясно, що не зможе він, Стась, порвати з землею, з її вмираючими формами, що глибокими корінцями вросли в душу його тенета землі, і скільки б він не силився, нічого не зможе подіяти. І від кожного пориву зостануться глибокі болі і гарячі струмки крові його власного серця. І того, що сталося, не можна забути, не можна вирізати з власної душі, не можна втекти від нього — се брехня, сама безглузда, божевільна омана, а є життя саме звичайне, і його закони, і його болі й скорботи. В дикій розпуці вискакував з саней, тупотів ногами і кричав серед лісу:

— Ні не так! не так! не так! Панна Ія вся запльована, знівечена! І сльози її запльовані, і ласки її, і теплий, повний любові погляд її темних очей не повернуться, і сама вона, знівечена і запльована, не встане з могили.

Здавлював холодними руками виски, і здавалось хвилинами, що не стане сили й змоги знести сю неймовірну образу життя.

І знову плутаються думки в голові, і тихий шум пливе навколо.

Рівним танком біжать коні. Правий, з білою смугою на лобі, коли-не-коли озирається в ліс, наче в нього тут є якісь свої спомини. Тихим шумом шелестить сніг під саньми.

А дерева навколо ясно-сонні, тихо-радісні. Повбиралися в білі шовки і крізь темні стовбури поспліталися в далекі пишні казково-прекрасні гірлянди. За ними палаци, а в них Царівна Зими, прекрасна панна, вся в перлинах і сріблі. Гойдаються шуми на тонких верхів'ях, журні співи зачарованих снів хвилями котяться вдалечінь. А смутні обрії, синіми серпанками заслані, тремтять і тікають, і на тлі їх переплітаються золотосяйні промені морозяних зорів.

З гущавини лісу вискочить ярок, блимне звідти вогник з занесеного снігом вікна, на хвилину запахне оселею, і знову йдуть рівні темні стовбури дерев. Пливуть шуми зимові, то густо-обурено виють, то в тепло — затишні нотки переходять на тоненьких вітах.

І тоді пан Стась щільніш кутається в хутру, і світлі заколихуючі спомини встають в голові.

"Лю-лю, лю-лю, Стасю, милий!" — шумлять дерева, а Ія тоді не пускала. "Поїдеш в місто, зустрінеш багато панн, але ніхто так не поласкає тебе, ніхто такої щирості не дасть тобі, в такі м'які пелюстки не обгорне твоєї душі. Лю-лю, Стасю, лю-лю, любий. Хай осінні вітри нагадають тобі про твою Ію, про ту дівчину, яка все життя ладна віддати тобі, послати шляхи твої найкращими квітами душі своєї. Посипалися листя на деревах, згадай, Стасю, Ію. Листочки на землі — краплини сліз її. То плаче вона, що не може злитись з тобою, знайти шляхів до душі твоєї, розбити клітки, що роз'єднують нас".

"Не чаруй мене чарами, Ієє, не сплітай мені з вінків налигачів. В ранкову пору ти принесла мені пучок найсвіжіших квіток, росою зрошених, сонцем обласканих. І прокинулась тоді душа моя, тисяча голосів повстала в ній. А хотів би я так заспівати, щоб задзвеніла моя

пісня на цілий світ. Щоб одгукнулись на неї міліони змучених людей. Понесу я до них радість, радість ласки, що украв у квітів твоїх. Не тужи, моя люба, не будуй кліток мені, не сплітай уздечок. А почуєш пісню — линь до мене, люба Іє! В сяйві власних променів озолочу тебе."

І пішов від неї рішучий і сміливий, з пуком надій в серці. І тремтіла душа вогнем пісень, екстазом радості. М’яко заколивалася струнким станом панна Ія, і дві темних коси повисли в повітрі. Щось найрідніше одірвала од власного серця і послала його в невідому просторінь. І сльози болю пильно ховала від присутніх, тільки темні широкі очі ловили останню точку зникаючого Стася.

Лю-лю, лю-лю... шумлять віти на деревах. А в душі нечутними пальцями ходить Ія, замогильною ласкою точить його кров.

Прийшли привиди від неї, тіні їх блукають в душі. Журно дзвонять дзвіночки, дитячі пісні розсипають в повітрі — і привітно усміхається їм ліс.

Се панна Ія з могили встала і кличе його до себе. І голос її, такий владний, болісною тугою вабить його.

Ну, хутчій тікайте, зорі, сині смуги снігів, темні віти дерев.

Зустріли його в домі Пташинського спокійно і трохи здивовано. І здавалось, що і ті струмки морозу, що увірвались разом з ним в покої, і він сам сколихнули на хвилину замертвілий спокій життя, а потім і самі засоромились і полохливо сховались в застиглих темних куточках.

І тільки сама наймолодша в домі — Нінусь, вся в легко-блакитному вбранні, привітливо і зацікавлено усміхнулась. Буйна радість світилась в очах її, і рвалась Нінусь звідси, з німих кутків, на широкі простори життя.

В пані Пташинської був параліч ніг, і вона повсякчас лежала в покоях і тихо стогнала. А їй співчував старий зігнутий Пташинський — у нього була безліч хвороб, і все життя складалось з слідкування за ними. Вони були живими істотами в Пташинського, і він приязно, з легким докором розмовляв з ними, час від часу шануючи їх ліками. І в цьому полягав увесь інтерес і насолода життя його.

І всі речі в домі, давнім порохом вкриті, пильно і уважно зберегли в собі скорботні таємниці покоїв. Тільки тверді кроки і свіжий юний голос Нінусі дзвінко порушали холодний морок темних просторих кімнат.

А туманним ранком долітав з саду співучий крик собак. Десь під кущем знайшли вони зайця і завзято гнали його по саду. Там ішла своя буйна бадьора боротьба первісно-радісного життя. І голоси їхні свіжими мелодіями вливалися в кімнати. Очі Нінусі проймались юним вогнем, і вона довго, припавши до вікна, слідкувала за собаками.

— Знаєте, так досадно. Маємо таких добрих собак, і нікому ходити на полювання. Так от, як знімуться самі з нудьги і почнуть ганяти зайця. Співак! Співак! Завертай його, — кричала вона, захоплюючись гонкою. — Коли б була компанія, з якою б охотою я пішла на полювання. А ви, Стась, не хочете піти?..

— Ні, Нінусь, чомусь не хочеться. Тяжко бачити кров.

— Сумуєте все, — з докором говорила Нінусь, — все одно не поможеться. Ієчка не встане вже. І ніколи не повернеться, не забудеться те, що сталось. Боже, як все се тяжко! Живеш, як в труні якій! Татусь з мамою після того не живуть. Наче залізли в могилу і там вештаються. Ой, як все се гнітить, як гнітить! Хочеться вирватись звідціль і втекти кудись далеко-далеко.

— Ну то й тікайте, Нінусь. Ви ще така юна. Беріть життя, сяйво його, фарби. Чого вам тут вмирати?

— Не можу, Стасю. Рідних жалко. Коли кину їх, то се вже буде занадто. Ні, не можу, не можу! Хай краще так доживають.

Якусь хвилину помовчала.

— А ви чого, Стасю, сюди приїхали? Адже все скінчилось?

— Не можу, Нінусь, бути там. Все переплуталось, все померкло. Хотів творить радість людям, сонячною піснею співати їм, а в самого ніч, глупа осіння ніч.

— Бідний Стасю! І невже не подолаєте себе?

— Ні, Нінусь. Якимись глибокими нитками тягне сюди. Сиджу в себе і чую, як кличе Ія таким ласкавим, таким щирим голосом: "Стасю, Стасю!". "Боже, — думаю, — найрідніший друг, безмірно близький. Ти у мене єдиний". Махнув на все і приїхав сюди.

— А Ієчка так дбала про вас. Кожного ранку отут грала на роялі. Се вам посилала вона свої радості. І пісні її були світлі, такі чисті.

— Нінусь, Нінусь, золотко, не треба сього! Або ні, краще говоріть, говоріть. Я буду слухати. Все рівно. Хай болить. Хай тягне там. Знаєте, я вже не можу жити без болю. Коли він втихає, мені здається, що чогось у мене не вистачає. Як п’яниця. Так ближче я відчуваю Ію.

— Хочете, Стасю, я заграю що-небудь? Я пригадаю, що Ія грала.

— Грайте, Нінусь.

Грала Нінусь світлі мелодії, але кожен звук бренів тоскно, і в сполучених хвилях лилась якась глибоко— скорботна пісня. Наче встала з могили сама Ія і посилає в сих незрозумілих формах свої почуття. І

силиться Стась розгадати їх — то радіє, впіймавши знайомі звуки, і в напружній увазі спішить за неясними містами.

Тихо одіходили дні темні й суморочні. А вночі бродили в покоях шорохи таємні. Коли-не-коли були чутні звуки рояля. Певне, Ія ходить. Вийшла з могили і пригадує старі часи земного життя. Пробує грати на роялі, але не осилять пальці клавішів. Цілує речі, щось шепоче їм. Останки життя забирає від них, зоставляючи лише печаль смерті.

— Ієє, Ієє! Золотострунна моя, ласкава моя! Ієє! Ієє! — в несамовитій тузі кричить Стась. І чуло й насторожено прислухається тиша кімнат до криків його. І полохливо зникають шорохи таємні.

І тоді ясно встає вона, смугла й темноволоса, з чорними, м’якою ласкою освітленими очима. І кожен рух тихою радістю бренить в серці Стася.

А в душі встають чадними туманами грізні болі — спомини.

Се було більше року тому назад.

На зеленім полі клала осінь фарби, павутинами снувала ясно-рожеві смуги, тихим сумом бреніла.

А коли вставали тумани, густими пучками слалося сонце на землі, і в далекім просвіті алеї довго блукала темна постать її.

Тихі, задумливі кроки її м’яким шорохом слались в повітрі. Глибокий сум точив свою музику, а очі в болісній розпуці спинялись на ясно-рожевих смугах дерев. Наче втіхи й заспокоєння шукали.

А в вечірню пору спускалась густоворожа темрява, і з далеких обріїв повільно вставали світлі зірниці. Котилися грізні хвилі страшної руйнуючої

помсти, і щовечора більш і більш наближались вони, і вузенькі язички полум’я радісно бавились і коливались в полохливій тиші ночі.

Стискалося серце в болісній тузі, і здавалось, нема куточка на землі, куди можна було б сховатись, в маленький клубочок зобгнутись і так застигнути непорушно. А хвиля наближалась, і чимдалі ясніш вставали довгі гоготливі язики полум’я, і тремтячі тіні густими табунами тікали в просторінь.

І тоді ясно ставало, що не можна втекти від неї, в дикім страшнім хаосі все зруйнує вона, всі куточки вимете і злиже. А стиснуте серце тужно боліло і здавалось без кінця маленьким.

І ось раптом сталось. Тихо плутались тіні, з тихих шорохів танки сплітались, одноманітно-байдуже стукав годинник.

Дикий грубий галас увірвався в двір, а через хвилину крізь щілини віконниць світлі смуги тремтячого полум’я послалися в домі.

І забилися всі в страшній тривозі, як несподівано впіймані звірини. Злякані очі в безнадійній розпуці шукали притулку і не знаходили його.

Нарешті старий Пташинський заставив двері своїх покоїв шафою і, сам увесь тремтячий, обіперся спиною об шафу, прислухаючись до гомону в домі.

А галас наростав і наростав. Ударив хтось у двері, і вони з голосним скрипом одчинилися, і холодні струмки повітря увірвались в кімнати.

Важке тупотіння ніг лунко відбивалось в тихих покоях, і стіни їх здавались маленькими й тендітними під натиском хриплих криків юрби.

Вийшла Ія назустріч їм в нічній білизні, з свічкою в руках, і бліде обличчя її палало холодним нервово-спокійним зором — і чуть помітно тремтіла в руках свічка.

— Що вам тут треба?

— Хм. Се смілива. — Хтось весело підморгнув сусіді і зацікавлено вдивлявся в неї. Розпітнілі червоні обличчя і безліч палаючих глибокою злісною помстою очей.

На хвилину спинилась юрба: лише помітне було важке сопіння і безліч пронизуючих очей.

— А чого на неї дивиться — бери її, хлопці. Хай не мішає. Ніколи тут варнякать.

Хтось крикнув ззаду, хтось голосно засміявся, дикий галас заметушився і злився в грізний ревучий потік.

Якась пика, товста й прищувата, з зеленими злісно— блискучими очима наближається, а за нею слідом посувається худорлявий смуглий хлопець, ласкаво усміхаючись.

Вискочила з рук свічка, і раптом стало темно. Тільки чути в їдальні, як тріщить мебель, тупають ноги, сперечаються окремі голоси, і тонкий брязкіт посуду чітко долітає до її.

А дві постаті навмисне переслідують її. Вскочила в вітальню і, тихо пробираючись, сховалась за роялем.

Груба лайка чітко пролунала, і постаті важко затупотіли ногами.

— Петре, шукай на підлозі. Вона тут десь, сволоч. Тільки гляди, щоб не втекла. — І знову груба лайка і гидотний сміх.

А серце стукає так голосно, що, здається, от-от видасть її.

По підлозі шаруділа одна постать. Раптом, повернувшись хутко, наскочила і надавила Ію.

— А, так ти тут, голубушка, — і теплий задоволений сміх.

Несамовитим голосом закричала Ія, а холодні грубі руки міцно обнімали, і чулося важке нервове сопіння.

Почалася страшна неймовірна боротьба. То безсило завмираючи, то легко й граційно згинаючись, пручалась Ія, і очі її горіли диким несамовитим вогнем злоби. Підскакувала і злісно й завзято дряпала в обличчя — і тоді товста постать до безсилля стискувала її.

І коли, вся стомлена, Ія схилялась, товста огрубіла постать починала ласкаво гладити її, хрипло шепочучи чудні ніжні слова пестощів.

На один мент розірвалось полум’я надворі, і пасма його впали на обличчя парубка, а воно світилось ласкавого п’яною жадобою голодного тіла.

Дивилися два звіра — один чистий, елегантний, пахучий п’яними чарами, повний страшної злості й ненависті, і другий — грубий і неохайний, від якого тхнуло перегорілою самогонкою. І здавалось, він спокійно-закохано потішався останніми хвилинами своєї здобичі.

І ось нарешті, впіймавши мент, м’яко випорснула Ія і нервовим скоком втекла, лише стукіт двері зоставив слід по ній.

Дика радість перемоги охопила Ію на мент. Спинилась на хвилину під дверима кімнати і вся тремтяча напружено прислухалась. А за стукотом власного серця лише уривками долітали далекі неспокійні суперечки й гомін юрби. І крізь них чітко пробивались важкі й спокійно-повільні тупотіння ніг.

Тихий гомін почувся під дверима. Проста й страшна в своїй безнадійній неминучості думка встала перед Ією. Вся безсила і тремтяча впала на ліжко...

Тонка смуга теплого ясного проміння проскочила в голові — і раптом зникла, зоставивши глибоку темну порожнечу.

В безнадійній розпуці вривалась в подушку, наче захисту шукала в ній, переверталась з боку на бік. І потім стихла — згорнулась в маленький клубочок і так застигла. Лише тремтіння нервовими хвилями час від часу коливало тіло.

Грубі й коряві руки повільно й сміливо повзали по обличчю, холодною гадюкою залазили в груди, розриваючи білизну, і було чути нервовий пристрасний сміх.

І в кошмарній тузі кудись далеко, в темну порожнечу зникали всі думки й почуття...

Одіходили тихо, ступаючи лише носками чобіт, наче боялись кари за поругану святиню.

А темні краплини крові повільно спадали на білизну, як глибоко-болісні сльози, жорстоко розтоптані і заплювані.

Лежала безсила і непорушна, і як були розкидані руки й ноги, так і зоставались в байдужій втомі. І лише коли-не-коли легкими конвульсіями

тремтіло тіло, як свідок того, що десь в глибоких нетрях залишились краплини життя.

Тихо спадав галас в кімнатах, і окремі голоси спокійно і тепло гомоніли — наче нічого не сталось. Кілька баб, одходячи з покоїв, зацікавлено заглянули до її і здивовані спинились. Почувся тихий стриманий гомін. Хтось подав цинічну думку, але вона не зустріла співчуття. Почалися довгі повільні розмови. Смакували дрібниці події, зажурено хитали головами.

Тихо підійшла одна з них і вкрила Ію ковдрою, побожно перехрестившись при цьому. 1 також тихо одійшла до гурту.

А з часом і сі розмови стихли. Тихо стукав на столі годинник одноманітно-байдужий, а в вікно пробивалась чиста й засмучена ранкова зоря.

На сході вставали сині пасма хмар, і ніжно-тремтячий привіт посилали на землю перші ясно-рожеві смуги.

На Різдвяні свята приїхав Стась.

Лагідно скрипів сніг під саньми, вривались в покої густі, кучерями покручені клубки морозу, а молоде розчервоніле обличчя теплим вогнем ласки пашіло.

Нова пісня його придбала в місті великий успіх. Південним сонцем пронизана, вся з тонких екстазів зіткана, тихими шелестами вітрів викохана, дзвеніла вона, як пісня неба. А в душі від неї світлою музикою ще бреніли радісні тремтіння, і в широкій соковито-юній любові ладний був обняти всіх йому рідних в домі Пташинських і тихими чарами обласкати їх.

І червоне обличчя його лагідною усмішкою світилось, і сині очі теплий привіт посилали назустріч.

Але зустріли його холодно й байдуже, і якась гостра болісна хвиля передчуття раптом пронизала його. І все навколо стало нудним і сірим, замогильно-ворожим. І тихо й непомітно повстала стіна ворожого мороку, і все, що творилося в домі, здавалось без кінця далеким, і тиха жуть болісно заскиглила десь глибоко в серці.

Ходили всі тихо, наче боялись порушити теплу таємницю, і журно-лагідно скрипіли половиці.

І здавалось, щось найцінніше в житті загубили тут і непомітно силяться знайти його, щоб ніхто не примітив, не забрав раніш, ніж найдуть вони.

Суморочно вдивлялись в мовчазні простори покоїв солідно-спокійні крісла й канапи. А десь далеко на кухні було чути настирливий крик дитини і міцний стукіт ножів.

І раптом стало ясно Стасю, що тут сталась велика й страшна в своїй дійсності подія, — і ворожий помах крил її ще тремтів в повітрі покоїв.

— Ієчко, золотострунна моя! Що тут сталось? Кажи скоріш, не муч мене. Тисяча думок проноситься в голові, і одна страшніш другої. Ієчко! Чом не усміхнешся ти, чом ласкою своїх очей не заспокоїш мене?

— Як бачиш, Стасю. Прийшли, все розбили, розграбували, живем, як останні злидні, — тихо відповіла Ія, покірно схиливши голову, і в голосі її бреніла розпука й роздратованість.

— Але все се дрібниці, Ієчко. Все се пройде, все ще можна повернути. Невже так можна побиватись?

— Повернеться, Стасю, та не все. Не все, любий мій, не все повернеться.

Підняла очі, і в них раптом повстала вся глибінь безнадійної розпуки.

— Ієчко, не треба так, не треба!

Наблизився і став ласкати її. М’яко і обережно випросталась з рук його і покірно одійшла з вітальні. І довга коса повільно коливалась на спині.

Надійшла Нінусь, вся свіжа й рожева з морозу.

І, здавалось, разом з нею вскочила в покої тиха й лагідна теплінь.

І хотілось ближче присісти до неї і в м’яких журливо— лагідних струмочках голосу її заспокоїти свій біль.

Нінусь була на селі і чула колядки, що вивчали дівчата, і в руках її ще зоставалась радість зовнішнього життя.

— Боже, якими страшними очима дивитесь на мене! Ви все вже знаєте, Стасю?

— Ні, Нінусь, Ія нічого не сказала. Так, тільки побивається, що розграбували все.

— Стасю! Краще не знати нічого, не чути — легше вам буде.

— Нінусь, але ж нічого страшного не сталось? Ну, розбили все, розруйнували. Все повернеться, моя хороша!

— Стасю! Нічого ви не знаєте; те, що розруйнували, — дрібниці. Татусь, правда, побивається, а ми ні.

— Ну, тоді що ж сталось? Кажіть, не мучте мене.

— Не можна сього говорити. Боже, невже ви не догадуєтесь? Хіба б Ія так з вами поводилась? Господи, який ви чудний.

І раптом розчервонілась вся, і, схилившись на ручку крісла, заплакала, нервово здригуючись, і була схожа на маленьку забуту дитину.

Одна хвиля була важкого заплутаного замислення, і тоді все пронизала одна ясна й страшно велика думка. І очі загорілись божевільно-тужним вогнем злості.

Підійшов і міцно взяв за руки.

— Кажіть прямо: зґвалтували?

І йому відповіла глибоко-скорбними і полохливо-лагідними очима. Лише моргнула ними.

І все стало навколо тісним і гнітючим, і сердито сперечались крісла, коли наскакував на них.

А через хвилину з’явилась в саду його темна постать. Загрузав в глибокім снігу і поспішав далі, розмахуючи руками, наче гнався за якоюсь здобиччю, увесь в бажанні розбити її. А йому вслід дивились глибоко-замислені, непорушно-байдужі очі Нінусі.

Тихо спускався вечір Різдвяний. Повільно слались м’якими серпанками сутіні, і в їх мороці ставало тепло й затишно. Легкими

метеликами коливався сніг в повітрі, а в неясній далині були помітні білим снігом уквітчані дерева — ясні, холодно-радісні.

Стояли і довго непорушно-глибоким поглядом вдивлялися в дерева, і здавалось, десь вглибині повільно заспокоювались якісь невеличкі клаптики душі, і від того ставало легше дихати.

— Різдвяні хлопчики вмирають зараз під ялинками і ласки благають у Христа. Вам не здається так, Стасю?

— Все рівно, Ієв, — Христос-то ласки не дасть, скільки не благай. Се тільки омана, нами видумана.

— То нічого, Стасю. Але вмерти в радісній надії, з чистим світлим щастям — яка то радість для людини, в тисячу раз краще так вмерти, чим безглуздо-нікчемно сновигати по землі.

— Не знаю, Ієв. Є пісні землі такі світлі, такі свіжі, що ніколи надії неба не замінять їх.

— Ай, не кажіть так, Стасю, се все бруд і гидота.

А знадвору вривались в покої бадьорі тупотіння ніг, і свіжі неладні голоси з лагідним сумом виводили довгу протяжну колядку. Нінусь розмовляла з колядниками, і вони тепло і засмучено сміялись, зоставляючи в покоях первісно-радісну смугу життя. І довго згасала вона в покоях, зоставляючи ніжну тугу за чимсь прекрасним, безмежно-далеким.

Вечеряли всі байдуже і нудно і лише час від часу мінялися короткими думками. Нінусь задумливо качала м’ячики з хліба, а очі її, темні й глибокі, напружено й тужно вирішали якісь складні думки, і час від часу в нервових хвилях тремтіло її тіло. А старий Пташинський уважно й заклопотано пускав краплі ліків в чарку з водою.

Тільки в кутку в блідім тремтінні лампадки теплим й зворушливим спокоєм віяв сніп жита, і в його пасмах здавалось все первісно простим і радісним. І міцно пахло свіже зеленувате сіно.

І коли повечеряли, стало нудно бути всім в гурті. Одійшли мовчки старий Пташинський і Нінусь, і довго в глибокій задумі, нічого не помічаючи навколо, сиділа Ія.

— Про віщо так думаєш, Ієе? Нічого не поможеться.

— А хочеться, щоб помоглось. Так вже життя складається, що до останньої хвилі за щось чіпляється людина, аби зв’язатись з сим життям.

— Але інколи обриваються всі нитки. Тільки краплі крові не заживають від них.

— Байдуже, Стасю...

Якусь хвилю помовчала.

— Розкажи краще, Стасю, як ти живеш. Я знаю, тебе всюди гучно вітали за твої композиції. Ти маєш величезний успіх — і повинен бути радий.

— Так, Ієе, їхав сюди з такою буйною світлою душею, що, здавалось, не стримаю себе, і розсипляться промені її, і озолотять всіх радістю. Але я беріг і хотів все тобі віддати.

— Пізно вже, Стасю, любий.

— Так, Ієе, і все померкло. Все в один мент перегоріло і зотліло дощенту.

— Стасю, не треба сього. Краще заграй ту пісню, яка тобі славу зробила, дай пережити се хоч в останній раз.

— Не можна сього робити, Іє!

— Чому?

— Вона занадто світла, занадто сонячна.

— Себто я занадто темна, щоб слухати її. Ти хочеш сказати, що я не достойна її?

— Не те, Іє! Тяжко буде. Не витримаєш сього, я не хочу, щоб ти слухала. Не може бути нічого страшнішого таких контрастів. Пуками сяйва розбризкає тут, але морок сей з’їсть все, і нічого не зостанеться від неї.

— Але я в останній раз тебе прошу. Чуєш? Це останній раз. Коли хоч крихта гарного зосталась до мене, ти мусиш програти її. І я, нарешті, маю право, бо й моя душа там є. Я вимагаю, прошу, як знаєш.

Розвів руками і знехотя сів до рояля.

Повільно й в’яло повстали перші звуки і, здавалось, скаржились комусь, що розбуркали їх спокій. Але раптом звідкись проскочив ясний і весняно-теплий пук сонця. І все змінилось.

І немає важких суморочних покоїв, і немає болів.

По лукам — трави, м’які й зелені, пахучі соками землі. По травах — квіти жовті, червоні, помережались, як зорі. Срібною, холодом пахучою росою заслалось все навколо. А в росах купаються промені сонця, сяють, привітами стеляться. І небо тонко-блакитне спустилось і злилось в

поцілунку з землею. І в блакитно— сонячній музиці дзвенить пишно все навколо.

І маленьке дівоче серце тремтить в радіснім екстазі, благословляючи музику життя. Лягає на землю, в ніжних ласках цілує її. І знову встає, важко передихаючи, і вся п’яна біжить далі, назустріч прозорим струмкам повітря. Піднімає спідниці. Стьобають квіти по ногах, холодною росою лоскочуть голівками, викликають солодку ніжно-тремтячу таємницю дівочого серця. І не було в цьому сорому, і теплі п’яні хвилі лоскотом пронизували тіло.

І раптом встала страшна й кошмарна думка — і все зникло кудись без кінця далеко. І звуки рояля боляче й дратуюче били по напружених струнах нервів. І не було місця, куди б можна було зникнути.

— Не треба, Стасю, більше.

— Втомилася?

Руки в нього тремтять від напруження, і очі горять глибокою тугою радості.

— Наче сон який прекрасний, Ієє. І от прокидаєшся, і так не хочеться розлучатись з ним.

— Який ти жорстокий, Стасю.

Піднялась і нервово заходила по кімнаті.

— Стасю, любий! Не треба карати того, хто й так безмірно покараний. Я бачу, як далеко ти від мене, як не хочеш хоч краплину зрозуміти мене.

— Іє! Не воруши ти цього, дай забутись хоч на хвилину. Хай самі собою клубки розплутуються, може, все одійде.

— Не можу я мовчати, коли останні сили залишають мене. Все горить в божевільнім огні. Іще одна хвилина — і мене не стане. Стасю, любий, рідний, порятуй мене! Дай почути хоч на хвилину тремтіння твоєї душі. Розбий клітку, що роз’єднує нас! Злийся, злийся зі мною! Одною ниточкою, одним вузликом дай зачепитись за тебе.

В нервово-тужній розпуці впала на груди і давила Стася, заглядала в очі, стискувала його, припадаючи до грудей.

— Ієчко, коли розкрию груди, все заллє злісно— палаючою кометою. І не буде тобі легше від того. Одна думка, що ти могла почувати насолоду, коли віддавалась...

— Мовчи, Стасю! — дико крикнула і закрила рота рукою, так і застигла.

А потім обхопила голову, і довго в нервово-тужних поривах цілувала його, і раптом зникла, зіставивши мокрі сліди від сліз.

Настала ніч, нервово-тоскна, всіма струнами напружена. І кожна річ в покоях, здавалось, мала свій власний голос і щось шепотіла Стасю, поважно і незрозуміло, і вимагала відповіді від нього. І з тих таємних голосів снувались свої тканини, і в них розкривалась безмежно-глибока, страшна своєю темрявою безодня.

І коли підходив і заглядав до неї, божевільний жах охоплював всього і в нервових хвилях увесь тремтів.

Ходив по кімнаті з кутка в куток поспішаючими кроками і голосно стукав каблуками по підлозі. Здавлював виски руками і з гостро-болісним

жахом в очах вдивлявся в глибоку темну просторінь. А в голові гострими болями різала одна і та ж думка.

Чи з насолодою Ія тоді віддалася їм, тим брудним і грубим, що прийшли і насміялись над нею, і зґвалтували її, заплювали сльози її. З несамовитою розпукою силився уявити собі до найменших дрібниць подію, і солодкий жах божевілля, тихо крадучись, пробирався в душу.

І здавалось, що хтось позбирав всі тоненькі ниточки і так болісно сіпає ними в голові, і тоді яскраво до жуті вставали всі дрібниці події. Лізуть вони, грубі і неохайні, брудними і корявими руками пестять її груди, ніжно-рожеві й чулі, що закриваються від сорому, як пелюстки квіток в холодну пору, ляскають найніжніші місця ніг, що стулюються в солодкій полохливій пристрасті, ніжні й приваблюючі, як квітка ірису, цілують її звіряче-слинявими губами і п’яно сміються.

А вона лежить вся розкидана й розпатлана і в солодко-пристрасній втомі всією істотою смакує озвірілу, грубу насолоду. Дикий, голосний стогін виривався з грудей Стася, і він ладний був бігати, трощити стіни, ламати все навколо, знищити, знівечити в хаотичне безладдя, і самому розірватись на криваві шматочки, і змішатись в тім безладді.

В безсилій втомі падав на ліжко, вривався в подушки, з ніжною тремтячою тугою в голосі кричав:

— Ні, ні! Ія — моя. Ія чиста, золотострунна дівчина, вона незаплямована. Вона чиста, вимита вся в сльозах страждання, як кришталева вода, як холодні краплини рос літнього ранку.

І тоді хотілось йому тихо по-дитячи плакати. Барвистими пахучими квітками, шовковими травами уквітчати її, ніжними пестощами всю обвити її і всею істотою злитися з нею. Припадав до подушки, водив по ній руками. І здавалось, що то він ласкає Ію, ніжні дівочі груди їй цілує, по білій батистовій сорочці гладить її тіло.

Тихо й задумливо вставав ранок, і в сірім повітрі повільно, злегка коливаючись, спускались на землю снігові метелики. А в душу пробиралось тонкими, чуть помітними струнами солодке п’яне божевілля, і тоді ставало в ній безмірно ясно й легко, і хотілося в теплих сльозах сміяться довго, з насолодою.

В кімнаті її було затишно й привітливо, і всі речі були пронизані однією тонкою й лагідною смугою дівочої ласки. Тихо й обережно пройшла по них чула рука, зоставивши ніжний привіт, світлі таємні сподіванки, тонкі тремтячі скорботи. І в блідім світлі тремтячої свічки викликали вони цілу низку далеких, болісно-рідних споминів. І здавалось, там, за ними, розкриваються безмежно широкі простори, ясні й радісні. І лише одні тоненькі перепони одділяють Ію від них.

Скинути б легко й рішуче марудну облуду землі, порвати з нею — і надійде спокій і радість, і зникнуть всі скорботи.

М’який лист дерев шелестить під подихом вітру, сонячні плями граються в темряві їх — і уквітчає ними себе Ія. М’яким ніжно-тремтячим дзвоном блакитних квіток наллються груди її. В барвистих прозоро-золотих росах, холодних і пахучих, викупається душа її, і задзвенить вся світлою соковитою радістю життя, і могутню хвалу пошле в небо. І спуститься тоді воно, тепле й ляскаюче, прозоро-світле, в блакитні шовки обів’є її — і затремтить душа в блакитнім екстазі, в безмірній радості вічного життя.

— Жити! Жити! Вічно жити! — міцними, соковито-свіжими голосами співає вся істота її, і бадьоро-владно стукає серце.

І хочеться обняти когось рідного, і в екстазних ласках вилити всю теплінь тремтячої радості, тонкого ніжно-болісного хвилювання. І злитись в довгім німім забутті.

І тоді раптом спадають чорні наволоки. Снуються мури товсті й непереможні. І гострий біль глибоко пронизує її.

В дикій розпуці ламає руки, і тонкі стогони повільно вириваються з грудей. Стоїть довго і непорушно і божевільно-гострим поглядом вдивляється в темний образ в кутку, тремтячий в блідім сяйві лампадки, м’яко й лагідно прикрашений рушником. І здається їй, одна ниточка, тепла й ласкава, сполучає з ним, холодною краплею спадає в глибокі пекучі виразки.

Але темні непереможні мури згущаються, посуваються до неї, і в їх колі стає неймовірно тісно, важке повітря душить її.

І всі речі навколо, такі теплі і лагідні, раптом гублять свої прикраси, все далі й далі зникають від неї в безмежний недосяжний простір.

В несамовитій розпуці силиться погнатись за ними, сполучитись з ними, і в тім світлім лагіднім колі легко кружляти в ясних просторах.

Але щось вп’ялося в неї міцними холодними пазурами і цупко держить її. І тоді ясно й непереможно— владно встає одна проста й близька думка.

І ясно стає, що все те, чим жила, з чим чарівними нитками світлих лагідних настроїв була зв’язана, навіки одірвалось від неї. І ніякі сили не зможуть її сполучити з ними.

Чорні мури, тісні в своїх колах, гнітять її, і нема порятунку від них.

Впала на підлогу ненароком зачеплена шклянка і з тонким стогоном розбилась, і якась нова, невідома, непереможна сила зашаруділа в грудях і настирливо штовхала її на останню рішучість.

І в останній раз ласкаво й привітливо затремтів блідий світ лампадки.

Ішла рішуче й твердо, в одній білизні, і холодні таючі метелики повільно сідали на голі плечі і гострим морозом пронизували тіло. А палкий, глибоко заплутаний клубок думок настирливо гнався за нею. Тікала від них далі й далі, і від того ставало байдуже й легко на душі. І в світло-рожевих серпанках радісно вливалися в груди далекі урочисто-тривожні дзвони в церкві. І сміялась таким теплим, ласкаючим, братнім усміхом ранкова зоря.

Ранком в домі піднялась тривога, а Стась мовчки знайшов напівзаметені снігом сліди її і пішов по них.

Під густим затишним кущем дерев в білій помережаній сорочці простяглося в приємній втомі посиніле тіло її.

А на вустах розпливалась легка ласкава усмішка, і дві блискучих смужки сліз простяглися по обличчю.

З молитовною побожністю став на коліна і міцно поцілував Ію в уста — і здавалось, вона м’яко і з ласкавою втомою усміхнулась йому.

Мовчки, непорушним, нічого не розуміючим поглядом очей вдивлявся в неї, а потім пішов, не помічаючи дороги, наче заклопотаний якоюсь звичайною буденною дрібницею. І чим далі йшов, тим ясніш вставала перед ним жива, світла, безкінечно близька Ія — і тихою радістю дзвонило серце.

І ніхто в домі Пташинських не поспитав і не зацікавився, куди зник Стась.

Сього року так само сіро й непривітливо надійшов Різдвяний вечір. І так само довго і уважно возився з ліками старий Пташинський. Тільки сухі плечі більш похилені були, і очі глибоко запали на зеленому землистому обличчі, і довго, безперестанку, часами він кашляв, з відчаєм шукаючи співчуття в присутніх.

А Нінусь після вечері пішла на ксшядки. Вся свіжа й розчервоніла, з м’якою радістю в синіх очах, вона, здавалось, тікала в свіжі, яскраво-первісні простори життя, і груди її, буйним соком напоєні, дівочою ласкою тремтіли.

— До церкви підемо, Стасю? — звернулась вона.

— Не знаю, Нінусь. Чомусь не хочеться.

— Не хочеться. Не хочеться. Закис — і не поворухнеться. Треба бути, Стасю, більш живим. Треба брати від життя те, що воно дає. Є білі сніги і дерева на них, сині морозяні ранки, зорі засмучені й тремтячі — і в цьому стільки своєї радості. І таку безмежність краси можна знайти всюди. Треба тільки захотіти цього.

— Не кажіть сього. Се даремно, цілком даремно. І слухати вас не хочу.

— Ех, ви! Кислятина і більш нічого!

Одійшла хутко й бадьоро, і здається, понесла з собою цілий пук свіжої соковито-буйної радості.

Мовчки, повільно-задумливими кроками ходив по кімнаті Стась, а в грудях точив свою тиху затишну музику солодкий сум.

Спускалася ніч, м’яка й задумлива, і в сірих серпанках її тихо вставали тіні-привиди і снували своє невідоме легкоткане прекрасне життя. Ласкавий Дід Мороз з червоними щоками, з білою довгою бородою, з лагідною усмішкою в очах гуляє по снігу, заклопотано ходить по лісу, пухкими гірляндами вкриває віти дерев, на верхів’ях їх теплі солодкі сни наколихує, маленьких хлопчиків забирає до себе, щоб легше жилося їм там.

— Морозе, Морозе! Іди до нас вечеряти.

Але знає Дідусь, що не пошанують його злії люди, хоч кличуть до себе, і тікає від них далі в ліси, на білі намети.

— А як не хочеш іти до нас вечеряти, то не йди до нас.

На жито й пшеницю

й на всяку пашницю, —

посилають навздогін йому.

Що клопіт йому до жита й пшениці, коли в нього такі безмежні снігові простори. І пішов собі, весело потираючи руки, старечою ласкою гріючи заморожені дерева.

Білоткані тіні, легко-грацiйні, в танках снуються перед очима, посилають привіт зорям, а ті, мовчазні, тремтять, тонкими променями усміхаються, глибоко— зворушливо душу хвилюють.

І безліч тіней в довгі танцюючі низки сплітаються, тисячами голосів шепочуть якісь таємниці Стасю.

А серед них в білосніжній сорочці, вся тонка й тоскно-ласкава ходить Ія, усмішки всім посилає і кличе його, Стася, до себе. Тонкими шовковими пальцями-струнами пробирається в душу і викликає звідти тихий солодко-екстазний сміх. І всі речі навколо посплітались в ясні усмішки і радіють йому, Стасю.

— Ія жива, — кричить з несамовитим захопленням Стась. — Ія, моя чиста дівчина, моя рідна, золото-струнна, жива навіки!

І радісно, нервово потираючи руки, біжить в сад, глибоко хвилюючись, з широкою дитячою усмішкою в очах.

Пухкі й поважні метелики снігу спадають на довгий розпатланий чуб, а Стась, важко передихаючи, спотикається в снігу і біжить далі й далі.

М’який шум дерев над могилою нагадує йому якісь далекі, але рідні слова музики, і хочеться відгукнутись на них довгим могутнім співом.

Впав на могилу і в несамовитій тузі гладив білий пухкий і холодний сніг.

— Груди твої, моя золотострунна дівчино, світла й чиста, буду гладити, груди твої непорочно-чисті й незапльовані. Ноги твої, які не знали чужих поцілунків і ласок, буду цілувати.

З божевільно-п’яним захопленням припадав до могили, гладив її руками, цілував холодний, солодко-пухкий сніг.

Спадали марудні тлінні форми землі, поругані й запльовані, і вставала тоді Ія, вся чиста, в сльозах страждання омита, легко-прозора, тоскно-рідна.

А навколо кружляли легкі Нетлінні Тіні-Привиди, в граційні танки сплітались і точили свою барвисто-ніжну музику. І серед них, як вінком уквітчана, стояла ясна, з тоскно-ніжною усмішкою Ія, посилала йому теплий ласкавий привіт.

Піднімався з могили і, широко розставляючи руки, в п’янім радіснім захопленні йшов назустріч їй і кричав:

— Ія моя, вічно моя! Немає смерті, немає бруду, немає сліз. І Тіні Вічно-Нетлінні, і Ія моя вічно жива, вічно нетлінна. І любов в моїх грудях вічно невмируща!

І яскраво вчував, як тихо й лагідно шепотіла Ія без кінця дорогі слова ласки, слова любові — і груди ладні були розкритись в несамовитім бажанні сполучення.

Розбивались старі, брудні клітки, і безмежні широкі простори розкривались.

А з верхів’я спускалося небо, блідо-сіре, холодно-радісне, розкривало йому безмежні обійми і точило звідти барвисто-блакитну, срібними дзвіночками пронизану музику. І дружним хором бреніла тиха й зачарована пісня Нетлінних Тіней.

Вслухався в неї, в бажанні злитися з нею, і в солодкім нервовім захопленні тремтіла душа.

— Хвала Тіням Нетлінним, їхнім співам блакитним. Ія вічно моя, Ія вічно рідна мені!

Згасала остання, смутком тремтяча зоря. Вставав ранок світло-радісний, ясно-синій, святочно-блискучою білизною оповитий, а десь далеко в урочистій тривозі, рожево-синіми барвами обвиті, бились і коливались святочні дзвони, і лагідно десь вдалечині скрипів сніг під ногами. Повертався назад, і очі блистіли глибоким світлим екстазом радості.

Потирав руки і увесь час тихо, як найтеплішу молитву, шепотів:

— Хвала вам, Нетлінні Тіні, вашим співам срібно-блакитним! Ія моя світла, золотострунна дівчина, навіки жива, вічно рідна мені! І любов до неї безсмертна в грудях моїх.

А на сході тонкими рожево-золотими смугами слалися перші, чисті, як усмішка юної панни, промені сонця; повільно ширилися і ніжною

ласкою входили в груди, і яскраво, по-дитячи радісно синіли довгі смуги лісів і білі намети снігу.

1919